

Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова, А. Н. Приходько, Е. А. Семенец, В. И. Силантьева, Е. Г. Фоменко; С. Н. Коринь, О. Н. Гончарук, И. М. Яремчук, А. Н. Судья, Н. Н. Пильгуй, Е. В. Богатырева, В. П. Чердниченко, М. В. Залужная, О. А. Анастасьева ; под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 340 с.

Тарасенко В. В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания. – М. : Либроком, 2009. – 232 с.

Фоменко Е. Г. Эпифаническое откровение Джеймса Джойса / Е. Г. Фоменко. – Запорожье : Классический приватный университет, 2014. – 180 с.

Фрумкина Р. М. Самосознание лингвистики – вчера и завтра / Р.М. Фрумкина // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – . 58. – № 4 – С. 21–38.

Шемакин Ю. И. Семантика самоорганизующихся систем. – М. : Академический проект, 2003. – 176 с.

Pichtownikowa L. Synergie des Fabelstils: Die deutsche Versfabel vom 13.–21. Jahrhundert / L. Pichtownikowa. – Aachen: Shaker Verlag, 2008. – 322 S.

Riesel E. Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation : учеб. пособ. для студентов ин-тов и ф-тов иностр. языков / E. Riesel – М. : Высшая школа, 1974. – 184 с.

УДК 811.111' 42

САМОХІНА В. О., ШПАК О. В.
(Харківський національний університет)

СИНЕРГІЯ КОНТАКТУ

Стаття присвячена вивченню синергії контакту як розвитку спілкування у трьох фазах: встановлення, продовження та розмикання контакту. Тип дискурсу, тип ситуації і стратегії комунікантів є впливовими чинниками самоорганізації й самодезорганізації контакту. Комунікативна категорія КОНТАКТ характеризується подвійною полярністю: опозитивною взаємодією фатичної й фактуальної інформації на всіх фазах контакту, протистоянням ролей та протиставленням прагматичних настанов адресанта і адресата.

Ключові слова: комунікативна категорія КОНТАКТ, фази контакту, фатичність, інформативність, унісонний контакт «плюс-полярність», дисонансний контакт «мінус-полярність».

Самохіна В.А., Шпак Е.В. Синергия контакта. Статья посвящена изучению синергетики контакта как развитию общения на трех фазах: установления, поддержания и размыкания контакта. Тип дискурса, тип ситуации и стратегии коммуникантов являются решающими факторами самоорганизации и самодезорганизации контакта. Коммуникативная категория КОНТАКТ характеризуется двойной полярностью: оппозитивным взаимодействием фатической и фактуальной информации на всех фазах контакта, противостоянием ролей и противопоставлением прагматических установок адресанта и адресата.

Ключевые слова: коммуникативная категория КОНТАКТ, фазы контакта, фатичность, информативность, унисонный контакт «плюс-полярность», диссонансный контакт «минус-полярность».

Samohina V. O., Shpak O. V. Synergy of Contact. The article focuses on the study of synergy of contact as the process of communication in the phases of opening, supporting and closing contact. A sphere of communication, types of communicative situations and discursive strategies of interlocutors are the influential factors of contact self-organization and self-disorganization. The communicative category CONTACT is a hyperdiscursive, culturally specific category regulating speakers' activity in the phases of opening, supporting and closing contact. It is characterized by two-layer nature: phatic and informational content in all phases of contact, and by its bipolarity: opposition of roles and pragmatic attitudes of speakers. Bipolarity of the communicative category CONTACT is manifested in unison contact of "plus-polarity" and dissonant contact of "minus-polarity". Unison contact is a harmonious communication of interlocutors aiming at cooperative, coordinated, conflict-free interaction. Dissonant contact is communicative failure expressed in speakers' conflict-oriented form of speech behaviour. Contact represents discursive strategies of harmonization or disharmonization and includes informational and phatic content. A fully-extended contact presents a development of initial phatic content into informative content, which objectifies a theme of conversation in a contact supporting phase. Closing contact is returning to phatic content as a theme has been already discussed and the discussion is over. A combination of phatic and informational content is different in institutional and non-institutional types of discourse. Phatic and informational content is determined by the specificity of functions which means of contact perform. Informational content increases from minimum to maximum under complicated conditions of communication. The idea of struggle, uniting institutional business, political and military discourses, presupposes the desire to win, which is achieved with the help of argumentation and predominance of information. Non-institutional spoken discourse based on pursuit of agreement demonstrates prevalence of phatic content and a focus on interpersonal relations.

Key words: the communicative category CONTACT, phases of contact, phatic content, informational content, communicative unison of "plus-polarity", communicative dissonance of "minus-polarity".

*«Частіше розмірковуй про зв'язок усіх речей у світі та про їх взаємовідношення»
Марк Аврелій*

Синергетика є новим еволюційним поглядом на світ, суть якого полягає у цілісному, холістичному сприйнятті світу, у якому все – живе і неживе – тісно взаємопов'язане й знаходиться у непрининному процесі змін і розвитку [Домброван, с. 50]. У гуманітарних науках синергія – це міждисциплінарний методологічний підхід до вивчення складних

систем різної онтології. За своїми параметрами мова є класичним прикладом синергетичної системи. Синергетика робить акцент на процесуальності, яка проявляється у функціонуванні та постійному русі, що є запорукою мовної еволюції. У лінгвістиці синергетика здобуває статус наукової парадигми разом з порівняльно-історичною, системно-структурною, антропоцентричною, функціональною, комунікативно-прагматичною і когнітивною.

Лінгвосинергетика, включаючи три методологічних принципа – філософію, лінгвістику і синергетику [там само, с. 66, 75] – може бути визначена як один з методологічних підходів до опису динамічного простору мови. Серед її завдань – встановлення параметрів збереження системної цілісності, з одного боку, та вивчення механізмів змінення мовної системи у ситуаціях перебудови й переорганізації, що виникають під впливом зовнішніх факторів, з іншого. Незважаючи на те, що лінгвосинергетика продовжує формуватися як новий напрямок філологічних студій, ідеї та методи синергетики плідно використовуються у дослідженнях тексту, дискурсу, мовних девіацій тощо такими відчизняними та закордонними вченими, як Н.Ф. Алефиренко, Ф.С. Бацевич, Т.І. Домброван, С.М. Єнікєєва, О.М. Князева, А.Е. Левицький, Р.Г. Піотровський, Л.С. Піхтовнікова, В.Н. Ярцева, О. Єсперсен, Г. Хакен. Саме Г. Хакен увів у науковий узус термін *Synergetics* (від грец. – співробітництво, спільна дія).

Отже, **актуальність** дослідження обумовлено необхідністю вивчення процесу самоорганізації та самодезорганізації (переходу від хаосу до порядку і навпаки) [Князева, с. 239] у такій складній відкритій нелінійній системі, як мовна система, а також загальною антропоцентричністю лінгвістичних розвідок та зверненням до функціонально-комунікативного аспекту досліджень, які ставлять у центр уваги основний суб'єкт комунікації – *homo loquens* – «людину, що говорить» та проявляє себе у контакті [Самохіна, с. 14-20]. Контакт як гіпердискурсивна комунікативна категорія безпосередньо пов'язана з людиною, з його наміром дотриматися норм етикету, стриманості тощо, або, навпаки, з небажанням або невмінням висловлювати свої думки категорично та прямо [Кобріна, с. 320-327]. За Г.Г. Почепцовим, контакт реалізується у трьох фазах: встановлення, підтримання та розмикання [Почепцов, с. 468-475]. Знаходячись у стані відносної стабільності, мовна система виконує звичайні лінійні, прогнозовані функції, прямо пропорційно реагуючи на вплив зовнішнього середовища.

Методологічною базою дослідження є синергетичний підхід до інтерпретації мовних явищ, процесів та закономірностей розвитку систем, викликаних інтра- та екстралінгвальними факторами. Вибір методологічної основи обумовлено необхідністю дослідження природи й сутності вербокративних процесів як факторів саморегуляції та самоорганізації цієї системи. Базові ідеї і поняття синергетики (відкритість системи, нелінійність, нерівноваженість, конструктивний хаос, флуктуації, точки біфуркації, структура-атрактор, репелер) дозволяють описувати умови самоорганізації та саморозвитку як мовної системи взагалі, так і окремих її макросистем.

Об'єктом статті є гіпердискурсивна культурно-специфічна категорія КОНТАКТ як синергетичний феномен, представлений інтелектуально-емоційною взаємодією людей у різних ситуаціях інституційного й неінституційного спілкування. **Предмет** роботи – фази встановлення, підтримання та розмикання контакту під новим кутом зору синергетики як співвідношення частини та цілого, «динамічна репрезентація цілого як єдність відмінного» [Домброван, с. 30-31]. Робота має **ціллю** виявлення відносних опозицій функцій контакту, які слугують основою синергетичних досліджень.

Об'єкти, що самоорганізуються, можуть бути як матеріальними, так і ідеальними, наприклад, самоорганізується й еволюціонує система знань і система передачі знань у процесі спілкування, тобто дискурс. Процес утворення дискурсу, що самоорганізується, можна умовно поділити на три етапи: 1) когнітивний (етап задуму, планування, переліку обмежень); 2) прагматичний (створення стратегій, що реалізують задум); 3) етап мовної та мовленнєвої реалізації. Учасниками кожного етапу, що створюють самокеровану систему, є: а) автори дискурсу (адресанти і адресати), котрі виступають як мовні особистості;

б) вбудовані в мовну картину світу соціальні очікування (замовлення) на результати реалізації дискурсу; в) обмеження на дискурс: традиції жанрів, обсяг, норми викладу, екстралінгвальні умови та ін. [Піхтовнікова 2013, с. 218-219].

Розвиток мови як засіб спілкування є результатом боротьби двох тенденцій – прагненням до стабільності та необхідністю реагувати на зміни у соціальному середовищі й умовах функціонування мови. Боротьба та єдність цих тенденцій забезпечують, з одного боку, відносну стабільність, а з іншого – динамічність та розвиток. Згідно синергетичним міркуванням, конкуренція атрактора і репелера є головним фактором самоорганізації [Синергетика, с. 90-91; Піхтовнікова 2013, с. 219]. При утворенні дискурсу останні задають протилежний напрямок його розвитку: зміст репелера прагне створити стійку форму дискурсу (об'єм, традиційний зміст, архітектоніку тощо), а зміст атрактора – надати формі гнучкість та динамізм. Компроміс як стан рівноваги у взаємодії атрактора і репелера досягається в результаті багаторазового вибору і оцінок можливих варіантів. Автори дискурсу оцінюють та, за принципом негативного зворотного зв'язку, творчо поліпшують кожний варіант контакту, який різниться залежно від типу дискурсу. Наприклад, реалізація контакту в ситуації спілкування у діловому дискурсі:

Helen's nerdy boss BRAD, comes up behind her, scowling.

Brad: Helen! Have you pulled those files yet? I need them by lunch.

Helen: I won't let you down, Brad.

Brad leaves (True Lies).

Шеф встановлює контакт з підлеглою з того, що він вважає найважливішим на цей момент: аргументування щодо термінового виконання завдання *Have you pulled those files yet? I need them by lunch*. Швидкий темп мовлення зумовлений інституційною ситуацією й загальним досвідом співрозмовників. У контактній функції (включення у контакт) виступає апеллятив. Адресат підтримує контакт обіцянкою виконати роботу. Фаза вербального розмикання контакту відсутня, оскільки шеф очікує отримати виконану роботу впродовж робочого дня. Як бачимо, ефективність цього мовленнєвого контакту досягається за рахунок конкуренції атрактора й репелера: обмеження у спілкуванні в інституційному дискурсі поєднуються з гнучкістю та динамізмом задля повної реалізації цілей й очікувань контакту.

Конкуренція атрактора й репелера є головним чинником самоорганізації дискурсу. Вона приводить до того, що різні частини системи набувають і розвивають протилежні властивості, тобто поляризуються. Поляризація, яка здійснюється за допомогою параметру порядку, дозволяє якнайкраще врахувати протилежні вимоги атрактора й репелера – вибудовувати ієрархію цілей та урахувати обмеження [Піхтовнікова 1999, с. 13]. Тому, серед питань щодо самоорганізації дискурсу будь-якого типу стоїть питання: що являє собою поляризація різних частин дискурсу і як вона проявляється?

Ієрархічність є одним з фундаментальних принципів синергетики, що характеризують жорстку онтологію, прозорість, порядок і стабільне функціонування системи: «членування, категоризація та класифікація усього, що існує у світі, привели до усвідомлення ієрархічності реальності» [Домброван, с. 34]. На основі спільних властивостей категоризація розділяє світ на категорії, тобто виокремлює в ньому групи, класи аналогічних об'єктів та подій, оскільки в ньому існують подібності, відмінності та інші відношення, що його складають [Фрумкіна, с. 47]. Категоризація приводить до утворення у системі мови великих організованих ділянок. Категорії мають антропоцентричні властивості – такі, як цілі й функції, а їхнє призначення у дискурсі – організація у суспільстві мовленнєвого спілкування [Стернин, с. 87-94], яке виконує різні життєво важливі функції: повідомлення або обмін інформацією, думками, почуттями через мову, знаки та символи тих, хто вступає у контакт. Комунікативні категорії дискурсу безпосередньо пов'язані з людиною, а саме, з його небажанням або невмінням висловлювати свої думки категорично та прямо, або, навпаки, з наміром дотриматися норм етикету, стриманості тощо [Кобрина, с. 320-327].

Феномен контакту у дослідженні визначено як гіпердискурсивну комунікативну категорію, що характеризується подвійною поляричністю. По-перше, контакт може поєднувати

комунікативний та метакомунікативний плани, а по-друге, залежно від екстралінгвальних умов контакт реалізується не тільки як комунікативний унісон «плюс-полярність», але й як комунікативний дисонанс «мінус-полярність». Отже, *поляризація контакту* може розумітися як: 1. опозитивна взаємодія фатичної й фактуальної інформації на всіх його фазах та як 2. протистояння ролей та протиставлення прагматичних настанов учасників дискурсу (адресанта і адресата).

Оскільки дії позамовного середовища можуть викликати нелінійну, непропорційну реакцію системи, то у процесі мовної репрезентації лінгвальні одиниці і моделі здібні змінювати звичний алгоритм поведінки. Точки біфуркації – це точки найменшої усталеності системи, можливих шляхів еволюції, які є ознакою її нелінійності – багатоваріантності, наявності вибору альтернативних напрямків розвитку [Синергетика, с. 66; Домброван, с. 22; Князева, с. 237]. Тож у процесі функціонування мови на окремих ділянках її системи – фазах контакту у нашому випадку – можливі девіації – відходи від традиційних внормованих алгоритмів поведінки, флуктуації – відхилення системи від стану рівноваги. Розподіл пріоритетів фатичної та інформативної поляризує комунікативний простір дискурсів різних типів, як, наприклад, звеличена питома вага інформативної складової в інституційних дискурсах проти переважної фатичності побутового дискурсу. Об'єктивна розмитість меж фатичності та інформативності у різних фазах контакту корегується комунікативними цілями учасників та ординарністю, нердинарністю та екстраординарністю ситуацій контакту.

Досліджуючи три фази контакту, Г.Г. Почепцов поставив питання щодо взаємодії комунікативного (план передачі й прийома повідомлення) та метакомунікативного планів (план регулювання мовленнєвого спілкування у комунікативному процесі) [Почепцов, с. 475]. На мовно-мовленнєвому рівні самоорганізуюча роль параметру порядку, перш за все, об'єктивується у стилістиці. Стилiстичний синтаксис містить такі явища, як актуальне членування речення і тексту та надфразову єдність. Застосування синергетичного методу тема-рематичного членування до проблем спілкування комунікантів, що проявляється у послідовному описі фаз контакту у різних соціальних ситуаціях та описі руху мовлення від фатичності до інформативності та навпаки, проліває світло на утворення дискурсу [Піхтовнікова 2013, с. 222]. І.В. Арнольд тлумачить актуальне членування як характеристику речення, але фактично поширює це поняття на висловлення і текст [Арнольд, с. 204].

За І.Р. Гальперіним, інформативно-важливі відрізки тексту маніфестують комунікативно-значущі рематичні частини висловлень, а малоінформативні відрізки відповідають тематичним фрагментам мови, що не мають комунікативної цінності [Гальперин, с. 38]. О.О. Селіванова звертає увагу на наявність у тексті «дифузних зон», тобто таких висловлень, які однаковою мірою належать як до реми, так і до теми [Селіванова, с. 21]. За спостереженнями Є.В. Ключова, хоча «фатичне» та «інформативне» співвідносяться за принципом полярності, їхні границі часто порушуються, що приводить до їх взаємопроникнення, тобто, фатична мова у якийсь момент, змикаючись з інформативною, здатна переходити у протилежність [Ключев, с. 212-220]. На «взаємну проникність фатичного та інформативного шарів» звертала увагу Т.Г. Винокур [Винокур, с. 156]. Однак, хоча автор й зазначала, що у реальному повсякденному невимушеному мовленні провести межу важко, оскільки «скрізь ми стикаємося з випадками проникнення у неофіційний інформативний діалог фатичного шару», тим не менш, вона розмежовувала фатичне та нефатичне як дві принципово відмінні комунікативні настанови [там само, с. 113]. Фатичне (празномовленнєве, немотивоване) та практичне (утилітарне, цілеспрямоване, інструментальне) мовлення виконують різні комунікативні завдання та співвідносяться з різними сферами мовленнєвої діяльності. «Інформацію тексту можна визначити як співвідношення смислів та повідомлень, що дають новий аспект явища, факту, події» [Гальперин, с. 38]. Інші науковці виокремлюють інформацію переднього ряду (*foreground information*) та інформацію заднього ряду (*background information*): “*Foreground information is information which is more important, or significant, or central to the narrative. Background information serves to elaborate or enrich foreground information*” [Tomlin, с. 87].

Отже, можна припустити, що переважна фатичність на початку контакту є встановленням взаємовідносин комунікантів та привертанням уваги до теми розмови. Подальший рух до інформативності задає тему розмови і далі підтримує увагу до реалізації теми у ремах. Розмикання контакту свідчить про те, що тема спілкування вичерпана або її обговорення припинено. Фатична функція мови, закорінена на принципах кооперації та ввічливості, забезпечує соціально прийнятне та психологічно комфортне протікання комунікативного акту на всіх його фазах. Однак, ситуативна дискурсивна детермінованість комунікації пов'язана з тим, що, залежно від характеру екстралінгвальної дійсності, комуніканти вимушені здійснювати постійний відбір оптимальних, фатичних або інформативних засобів контакту для реалізації своїх комунікативних намірів. До дифузних зон у фазах контакту відносимо такі висловлення співрозмовників, що є фатичними й інформативними одночасно.

Наведений нижче фрагмент репрезентує реалізацію комунікативної категорії КОНТАКТ у трьох фазах неординарної ситуації неінституційного дискурсу:

Thelma having washed and dried the dishes is now wiping off the top of the counter top, more to keep busy than anything else. She looks around as Ted enters.

TED: (standing in the doorway) ... Thel, can I ask you a favor?

THELMA: Sure.

TED: I don't mean a little favor. I mean a big favor. (Thelma nods. She watches Ted closely. He doesn't look at her) Thelma, if I die...

THELMA: (aghast) What?

TED: (quickly) I didn't say I'm going to die, but if I should ...

THELMA: (deeply upset) Don't say that! I don't want to hear you say that!

TED: (firmly) Thel, listen to me. If, on the million to one shot that I... Should (correcting himself)... That anything should happen to me. Would you take care of Billy?

THELMA: (amazed) Me?! You want me to take care of Billy?!

TED: I thought about it a lot and you're the only person I know that I trust with him. I mean, if anything happened to me, he'd be okay with you. You're a good mother. (Silence. Thelma looks away from him)... (Hastily) I know it's not an easy thing to answer. (Silence. She still cannot look at him). Look, if it's too much responsibility — (Thelma nods, unable to speak). You're sure? (She nods again). Thank you, Thel. Thank you very much (Kramer vs. Kramer).

Адресант – Тед – звертається до Телми, котра, знаходячись у дружніх стосунках з родиною Крамерів, яку покинула мати, приходить до них, щоб допомогти опікуватися сином. Адресант має ціллю здобути згоду адресата не залишати його дитину, якщо він помре. У фазі встановлення контакту має місце переважна фатичність: у фатичній функції адресантом уживані: скорочене звертання на ім'я *Thel*, стереотипне питальне речення *Can I ask you a favor?*, синтаксичні та лексичні повтори *I don't mean a little favor. I mean a big favor.* З розвитком контакту фатичність поступається інформативності: *if I die ... if I should... If, on the million to one shot that I... Should... That anything should happen to me*, оцінні лексичні одиниці у контактопідтримуючій функції схвалення *I thought about it a lot and you're the only person I know that I trust with him; he'd be okay with you; You're a good mother.* Психологічний стан адресата передається співбесідниці, яка підтримує контакт за допомогою вигуку *Sure* у контактопідтримуючій функції згоди, еліпсованого питального речення *What?* та риторичних питань *Me?! You want me to take care of Billy?!* у контактопідтримуючій функції здивування, речень з негативною часткою *not*: *Don't say that! I don't want to hear you say that!* у контактопідтримуючій функції заперечення щодо негативного розвитку подій та кінесичних невербальних компонентів: *Thelma nods; She nods again; She watches Ted closely; looks away from him* та просодичних *aghast; amazed; unable to speak*, які у цій комунікативній події відіграють велику роль, виконуючи контактопідтримуючу функцію обіцянки. У фазі контакторозмикання можна простежити повернення до фатичності, коли адресат уживає експресивні висловлення *Thank you, Thel. Thank you very much* у фатичній функції подяки за розуміння та підтримку.

У ситуаціях, що виходять за рамки повсякденної практики й пов'язані з надзвичайними подіями, дистанція між комунікантами та набір прецедентних текстів і дискурсивних формул, які підкреслюють ідею представництва у спілкуванні (клерк як представник фірми, міністр як представник уряду, воїн як представник країни) й зобов'язують комунікантів спілкуватися у строгій відповідності з нормами певного соціуму, може втрачатися. Це безпосередньо пов'язано з співвідношенням фатичності та інформативності у фазах контакту, переростанням фатичності в інформатику, що маніфестує повноцінний контакт.

Таким чином, розвиток контакту відбувається згідно комунікативних намірів мовців, які прагнуть обмінятися інформацією, орієнтуючись на актуальні умови комунікації. Темарематичні відношення відображають їхні комунікативні стратегії, завдяки чому утворюється дискурс, де кожне висловлення виконує певну функцію й слугує розгортанню повідомлення. На думку Є.В. Пономаренко, подібні дослідження спрямовані на виявлення структурних й семантичних способів і вербальних засобів, якими комуніканти передають у ході спілкування коливання та повороти у розгортанні думки, у формуванні прагматики, експресивності як еволюційному процесі і т. ін. [Пономаренко, с. 116]. Використання стилістичного і функціонального методу аналізу тексту сприяє визначенню значущості семантичних, структурних, прагматичних характеристик мовлення, взаємодія (злиття синергій) яких складає спільний функціональний простір дискурсу: «Від того, наскільки ефективним є емоційно-смісловий вплив мовленнєвого твору, залежить успіх чи поразка у перемовинах або неофіційних обговореннях, просування товару, протидія конкурентам тощо» [там само].

За комунікативною категорією КОНТАКТ встановлення, підтримування та розмикання контакту має відбуватися увічливо з уживанням етикетних висловлень. Це рефлексивно розуміють усі комуніканти, але не всі комуніканти буттєво виконують цю комунікативну прескрипцію, оскільки дискурсивна ситуація може вимагати встановлення, підтримування та розмикання контакту іншим чином: мовці можуть починати та завершувати спілкування з того, що вважається найважливішим на цей момент. Висловлюючись, індивіди керуються потребою спонукати інших людей до здійснення потрібної їм дії: знакова координація діяльності фіксує сутність мовленнєвої комунікації [Сидоров, с. 85]. Учені вже звертали увагу на специфіку психічної взаємодії мовців та модальність діалогу. Так, А.Р. Балаян розподілив діалоги на полемічні та унісонні [Балаян, с. 1-19]. В.Ю. Федотова, вивчаючи фатичні стратегії у французькій мові, виокремила унісонні та дисонансні мовленнєві жанри [Федотова]. За особливостями комунікативної взаємодії російськомовних партнерів Т.Н. Колокольцева виокремила гармонійні діалоги, в яких дотримуються найважливіших правил мовленнєвої взаємодії, та негармонійні діалоги, в яких порушуються правила мовленнєвої взаємодії [Колокольцева]. Т.В. Чрділелі, дослідивши англомовний діловий дискурс, назвала серед інших типів ділового дискурсу координативний тип, що характеризується узгодженістю інтенцій комунікантів та спрямованістю на досягнення спільної мети та трансигентний тип, у якому діє механізм розбіжності інтенцій, та ціллю якого є ліквідувати протиріччя і досягти згоди [Чрділелі, с. 15-16].

Комунікативна категорія КОНТАКТ представлена синергетичною опозицією: контакт «плюс-полярність» як унісонний – «щире визнання досягнень, поглядів та позицій партнера» [Семенюк, Паращук, с. 46], «психологічно неускладнений гармонійний діалог» [Азнабаєва] заради безконфліктної, кооперативної, узгодженої взаємодії мовців, та контакт «мінус-полярність» як дисонансний, що характеризується «взаємним з'ясуванням стосунків» комунікантів [Семенюк, Паращук, с. 46] і проявляється в репліках опозитивного типу у контрадикторному прагматичному зв'язку «стимул – негативна реакція: незгода, заперечення, відмова, відхилення компоненту» [Прокоф'єва, с. 134]. Дисонансний контакт визначено у роботі як опозитивну форму мовленнєвої поведінки декількох комунікантів, пов'язану з нерівнозначністю їх психологічних ролей, яка маніфестується непаралельними, різноспрямованими, не співпадаючими за замислами мовленнєвими діями мовців, що

прагнуть досягти власної мети та домінувати, тобто залишаються в стані комунікативного дисенсусу.

Дисонансний контакт може проявитися у будь-якій фазі контакту. У ситуаціях, де контакт був встановлений, але набуває загрози, виокремлюють тактики, що реалізують стратегію конфронтації, як-то: контакт, що супроводжується пасивною мовленнєвою поведінкою адресата, коли людина прикладає зусилля, щоб створити враження її неадекватності, наприклад, удає, що в неї болить горло, вона закашлялася, втомилася, нервує, не розуміє мови [Леонтович, с. 294]. Однією з рис дисонансного контакту є також мовленнєва агресія, яка супроводжується реалізацією таких просодичних тактик, як розлючений, грубий голос, категоричний зарозумілий тон, промовляння зі сльозами, обуренням у голосі, вимова кожного слова окремо, вимова крізь зуби. Серед інших невербальних проявів дисонансного контакту – порушення дистанції, недотримання правил зміни ролей, недоречні та образливі жести та міміка, що веде не до розмикання контакту як «природного затухання спілкування» [там само, с. 4], а до розриву контакту. У ситуації порушення контакту має місце комунікативна поведінка поза рамками норми, тому тактики, що реалізують стратегію дисгармонізації стосунків у фазах контакту, ґрунтуються на порушенні конверсаційних норм та стратегій позитивної та негативної ввічливості. Поляризація учасників дискурсу (адресант, адресат) та їхнього комунікативного простору може виражатися у протистоянні їхніх ролей, у протиставленні їхніх прагматичних настанов [Самохіна, с. 23; Піхтовнікова 2013, с. 222].

Дискурс не може виникнути, якщо немає розбіжностей у ролях адресанта й адресата. Розбіжності містяться у «вагомості» прагматичних функцій. Саме розподіл пріоритетів поляризує комунікативний простір дискурсу [Піхтовнікова 2013, с. 222]. В англomовному інституційному дискурсі форми та засоби мови проходять через фільтр професійних комунікативних взаємодій, оскільки соціальна цінність прийнятих етикетних мовленнєвих дій надзвичайно велика для ефективного професійного спілкування. Уважається, що чим більш офіційною є обстановка та соціальні ролі співрозмовників, тим більш жорстким є контроль за стратегіями та тактиками. Приховати дійсні негативні емоції, висловлення незадоволення та недовіри призваний так званий «контакт масок» – набір виразів обличчя, жестів, стандартних фраз. Тим не менш, аналіз фактичного матеріалу засвідчує великий відсоток дисонансних інтеракцій в англomовному інституційному дискурсі, в яких мовці не намагаються приховати взаємне протистояння та вороже ставлення один до одного.

Наступний фрагмент ілюструє ситуацію у діловому дискурсі, яка є неординарною через манеру начальниці деспотично поводити себе з підлеглими. Міранда не підтримує комунікативну ініціативу адресанта – своєї секретарки, реалізуючи власну функцію ігнорування, найжорстокішу форму контакту:

Miranda walks in.

Andy: Good morning, Miranda. Nice to see you.

In response, Miranda simply drops her coat in front of Andy and without a glance at her walks into her office (Devil Wears Prada).

За відсутністю будь-яких етикетних елементів спілкування, навіть зорового контакту, такий початок спілкування важко назвати внормованим встановленням контакту. Такою поведінкою ця мовна особистість нав'язує свій авторитет та вимагає від підлеглих повного підкорення. За принципом зворотнього зв'язку «будь-які відхилення від бажаного ідеального стану слугують формуванню керуючого впливу» [Словарь по кибернетике, с. 357].

Неусталеність є одним з основних понять синергії. Кожне слово є реакцією на попереднє. У термінах синергетики реактивність слів у дискурсі має назву дисипативність, тобто відкритість, здібність обміну енергією або інформацією. У мові дисипація проявляється у результаті взаємодій усіх елементів системи між собою та з зовнішнім середовищем [Домброван, с. 116]. Тож, неусталеність контакту призводиться дією зовнішніх факторів, під впливом яких «ціле» може втрачати свої «частини», як окремі лексичні одиниці, так і фази спілкування.

Перспективною дослідження вважаємо вивчення характеристик опозитивної взаємодії атрактора і репелера у реалізаціях комунікативної категорії КОНТАКТ у різних типах інституційного і неінституційного дискурсів.

Література

- Азнабаева* Л. А. Принципы речевого поведения адресата в конвенциональном общении / Л.А. Азнабаева : автореф. дис. на соиск. уч. степени доктора филол. наук : 10.02.19. – Уфа, 1999. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dissertcat.com/content/printsipy-rechevogo-povedeniya-adresata-v-konventsionalnom-obshchenii>
- Арнольд* И. В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 301 с.
- Балаян* А. Р. Основные коммуникативные характеристики диалога : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : 10.02.19 / А. Р. Балаян. – М., 1971. – 19 с.
- Винокур* Т. Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М.: Наука, 1993. – 171 с.
- Гальперин* И. Р. Информативность единицы языка: [монография] / И. Р. Гальперин. – М.: Высшая школа, 1974. – 174 с.
- Домброван* Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : [монография] / Т.И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2014. – 400 с.
- Клюев* Е. В. Фатика как предмет дискуссии / Е.В. Клюев // Поэтика. Стилистика. Язык и культура: сб. ст.: памяти Т. Г. Винокур. – М.: Наука, 1996. – С. 212-220.
- Князева* Е. Н. Синергетика. Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М.: КомКнига, 2007. – 272 с.
- Кобрин* О. А. Модусные коммуникативные категории и их реализация в современном английском языке / О. А. Кобрин // Горизонты современной лингвистики. Традиции и новаторство: сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 320-327.
- Колокольцева* Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / дис... докт. филол. наук : 10.02.01 / Колокольцева Татьяна Николаевна. – Саратов, 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissertcat.com/content/spetsificheskie-kommunikativnye-edinitzy-dialogicheskoi-rechi>
- Леонтович* О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения : [монография] / О.А. Леонтович. – М.: Гнозис, 2005. – 325 с.
- Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
- Піхтовнікова* Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка XIII- XX ст.: монографія / Піхтовнікова Л. С. – Х.: Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.
- Піхтовнікова* Л. С. Самоорганізація дискурсу: синергетичні принципи і підходи до лінгвістичного аналізу / Л. С. Піхтовнікова // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : колективна монографія / за ред. В. Г. Пасинок. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 218-232.
- Пономаренко* Е.В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка): монография / Е.В. Пономаренко. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – 151с.
- Прокофьева* Н.В. Реакция несогласия в диалоге / Н.В. Прокофьева // Вісник Харківського державного університету. – 1995. – № 384 (Том 2). – С. 133-136.
- Почепцов* Г. Г. Избранные труды по лингвистике: [монография] / Г. Г. Почепцов; сост., общ. ред. и вступ. ст. И. С. Шевченко; ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556с.
- Самохина* В. А. Современная англоязычная шутка / В. А. Самохина. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2008. – 355 с.
- Самохина* В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
- Селіванова* О.О. Сучасна лінгвістика / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
- Сидоров* Е.В. Онтология дискурса / Е. В. Сидоров. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 232 с.
- Синергетика* в филологических исследованиях : монография / Т.И. Домброван, С.М. Еникеева, Л.С. Пихтовникова, Е.А. Семенец, В.И. Силантьева, Е.Г. Фоменко, С.Н. Коринь, О.Н. Гончарук, И.М. Яремчук, А.Н. Судья, Н.Н. Пильгуй, Е.В. Богатырева, В.П. Чередниченко, М.В. Залужная, О.А. Анастасьева; под общ. ред проф. Л. С. Пихтовниковой. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 340 с.
- Словарь по кибернетике* / под ред В. М. Глушкова. – Киев : Главная редакция УСС, 1979. – 624 с.
- Стернин* И.А. О национальном коммуникативном сознании / И. А. Стернин // Лингвистический вестник. – Вып. 4. – Ижевск, 2002. – С. 87-94.
- Федотова* В. Ю. Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий французского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. / Федотова Валерия Юрьевна. – Пятигорск, 2004. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissertcat.com/content/funktionalno-pragmaticheskaya-kharakteristika-faticheskikh-strategii-frantsuzskogo-yazyka>
- Фрумкина* Р. М. Семантика и категоризация / Р. М. Фрумкина, А. В. Михеев, А. Д. Мостовая, Н. А. Рюмина. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
- Чрділелі* Т. В. Структура, семантика і прагматика ділового діалогічного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Чрділелі Т. В. – Харків, 2004. – 20 с.
- Tomlin* R.S. Foreground-background information and the syntax of subordination // Text 5 (1-2). – Mouton Publishers, Amsterdam, 1985. – S. 85-122.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Devil Wears Prada. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.360doc.com/.../91891_2299374.shtml
- Kramer against Kramer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imsdb.com/scripts/Kramer-vs-Kramer.html
- True Lies. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imsdb.com/scripts/True-Lies.html